

ΠΟΙΟ ΥΠΕΡΙΣΧΥΕΙ ΤΟ ΝΟΜΙΜΟ Ή ΤΟ ΗΘΙΚΟ; ΜΙΑ ΔΙΑΜΑΧΗ ΠΟΥ ΚΑΛΑ ΚΡΑΤΕΙ

Με την αποψινή παρουσίαση θα σας ζητήσω να ασχοληθούμε με ένα ερώτημα που έχει διατυπωθεί από τότε που οι άνθρωποι άρχισαν να ζουν σε οργανωμένες κοινότητες και το οποίο μέχρι και σήμερα ταλανίζει την συμπεριφορά τους. Το νόμιμο είναι και ηθικό ή αλλιώς το ηθικό είναι και νόμιμο; Σε τελική ανάλυση θα προσπαθήσουμε να εξετάσουμε το ερώτημα αν οι ονομαζόμενοι «ηθικοί κανόνες» είναι ισχυρότεροι των Νόμων που διέπουν την κοινωνία ή το κράτος.

Πριν ασχοληθούμε με το ερώτημα αυτό για την οικονομία της συζήτησης αλλά και για να μιλούμε για τα ίδια πράγματα θα παρουσιάσουμε τους ορισμούς των όρων *Νόμιμο* και *Ηθικό*

Σύμφωνα με το Λεξικό του Ελευθερουδάκη *νόμιμος* είναι ο «εν αρμονία με τον νόμο τελών» και *Νόμος* είναι «τεθειμένος κανών δικαίου, γραπτή βούλησις της πολιτείας, όπως ισχύει τι ως δίκαιον, εν αντιδιαστολή προς το έθιμον, ήτοι το άγραφον δίκαιον»¹. Το *Δίκαιο* λοιπόν απαρτίζεται από τους *Νόμους* που είναι *γραπτοί κανόνες* και από τους *άγραφους κανόνες* που αποτελούν το *έθιμο*. Όταν τα δύο αυτά μέρη του Δικαίου βρίσκονται σε αρμονία δεν τίθεται κάποιο ζήτημα. Το πρόβλημα προκύπτει όταν αυτά βρίσκονται σε αντιδιαστολή οπότε τίθεται το θέμα του ποιο από τα δύο υπερισχύει.

Το ερώτημα αυτό ταλανίζει την πολιτεία από τα αρχαία χρόνια. Μια πρώτη αναφορά σε αυτό βρίσκουμε στην τραγωδία του Σοφοκλή (496 – 406) *Αντιγόνη*. Σύμφωνα με τον μύθο, η Αντιγόνη, η Ισμήνη, ο Ετεοκλής και ο Πολυνείκης ήταν παιδιά του Οιδίποδας και της Ιοκάστης, της βασίλισσα της Θήβας. Ο Οιδίποδας είχε καταραστεί τους γιους του να διαφωνήσουν για το μοίρασμα της κληρονομιάς τους και να αλληλοσκοτωθούν, επειδή είχαν παραβιάσει διαταγές του.

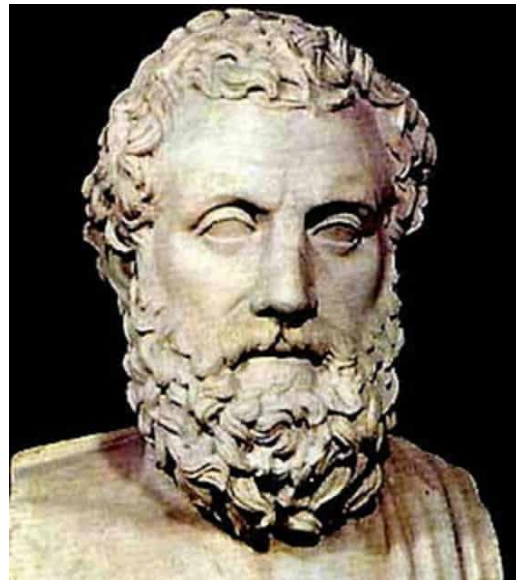

Σοφοκλής

Όταν ο Οιδίποδας ανακάλυψε την αλήθεια για την καταγωγή του αυτοεξορίστηκε και τα δύο αδέρφια συμφώνησαν να κυβερνούν εναλλάξ τη Θήβα ανά έναν χρόνο. Μετά το πρώτο έτος διακυβέρνησης ο Ετεοκλής αρνήθηκε να παραχωρήσει τον θρόνο στον Πολυνείκη. Έτσι ο δεύτερος έφυγε από τη Θήβα και πήγε στο Άργος, όπου παντρεύτηκε την κόρη του βασιλιά Αδραστου και οργάνωσε εκστρατεία εναντίον της Θήβας. Η εκστρατεία απέτυχε, όμως και οι δύο αδερφοί σκοτώθηκαν σε μονομαχία μεταξύ τους. Τον θρόνο ανέλαβε τότε ο Κρέων, αδερφός της Ιοκάστης, που διέταξε να μείνει άταφο το πτώμα του Πολυνείκη επειδή πρόδωσε την πατρίδα του.

Η Αντιγόνη ανακοινώνει στον Κρέοντα την απόφασή της να θάψει τον Πολυνείκη, σύμφωνα με τους θεϊκούς άγραφους νόμους που επιβάλλουν κανένα πτώμα να μην μένει άταφο, χωρίς νεκρικές τιμές. Αυτό έχει ως συνέπεια την τιμωρία της. Η τιμωρία της Αντιγόνης επισύρει την οργή των Θεών οι οποίοι τιμωρούν με την σειρά τους τον Κρέοντα.²

Το ερώτημα του προβαδίσματος του ηθικού και του νόμιμου εμφανίζεται για πρώτη φορά στην φιλοσοφία με την διαμάχη μεταξύ των Σοφιστών και των Φιλοσόφων. Στην Αθήνα τον 5^ο π. Χ αιώνα πίστευαν ότι η ύπαρξη των Νόμων ήταν αποτέλεσμα μιας θείας παρέμβασης η οποία δημιούργησε το έθιμο δηλαδή τους *άγραφους νόμους*, και μιας νομοθέτησης από κάποιο θείας καταγωγής άτομο το οποίο, έχοντας αγαθή πρόθεση, δημιούργησε τους *νομούς της πόλης* δηλαδή τους *γραπτούς νόμους*. Ο θείος νομοθέτης είναι κατά τον Ησίοδο (τέλη του 8ου αι. π. Χ) ο Δίας, ενώ τον 7^ο ή 6^ο αιώνα την θέση του παίρνει ο Απόλλωνας. Αντίθετα την θέση του φυσικού νομοθέτη την καταλαμβάνουν μια σειρά ανθρώπων που χαίρουν ιδιαίτερης εκτίμησης στην πόλη τους – Λυκούργος (800 – 730) στην Σπάρτη, Δράκοντα (650 – 594) και Σόλωνα (639 - 559) την Αθήνα³.

Σόλων ο Αθηναίος

¹ Εγκυκλοπαιδικό Λεξικό Ελευθερουδάκη, τόμος 9^{ος} λήμμα *νόμιμο* και *νόμος*.

² Σοφοκλής. *Αντιγόνη*, μτφ Κώστας Τοπούζης, Αθήνα, Επικαιρότητα, 1997.

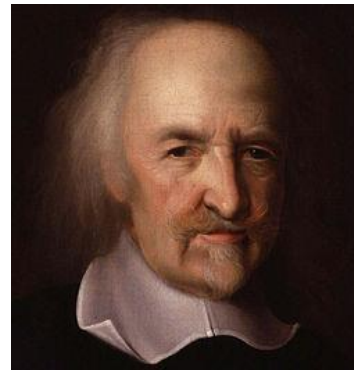
³ Παπαγιάννης Λάμπρος, *Νόμος, Δίκαιο και Ηθική*, Διπλωματική εργασία, Θεσσαλονίκη, 2008., σ 8

Στην συνείδηση του κάθε αθηναίου της εποχής υπάρχει το προβαδίσμα των *ἀγραφων νόμων* επειδή έχουν θεία καταγωγή. Χαρακτηριστική απόδειξη αυτού του προβαδίσματος είναι η θυσία προς τους θεούς πριν από κάθε δικαστική κρίση.⁴ Αυτήν την τάξη την ανέστρεψαν οι Σοφιστές προβάλλοντας την θέση ότι οι νόμοι δεν είναι τίποτε άλλο από μια συμφωνία μεταξύ των πολιτών μιας πόλης και αφορούν την διοίκησή της, καθώς και τις σχέσεις των μελών της. Η συμφωνία έπρεπε να τηρείται από όλους ώστε να έχει ισχύ και να υπάρχει τάξη. Είναι όμως καθήκον και δικαίωμα κάθε πολίτη να επηρεάσει τα υπόλοιπα μέλη για την αλλαγή κάποιου νόμου αν θεωρεί ότι η αλλαγή είναι συμφέρουσα για αυτόν και για την πόλη⁵.

Ο Πλάτωνας (427 – 347) στα έργα του *Γοργίας* και *Πολιτεία* αναφέρει κάτι ανάλογο μέσα από τα λόγια του Καλλικλή στην πρώτη περίπτωση και του Θρασύμαχου στην δεύτερη. Ο Θρασύμαχος στο πρώτο βιβλίο της *Πολιτείας* λέει χαρακτηριστικά: «Εκείνο λοιπόν ισχυρίζομαι ότι είναι σε όλες τις πόλεις το δίκαιο: το συμφέρον της καθεστηκυίας αρχής. Επομένως, κάποιος που σκέφτεται ορθά αντιλαμβάνεται ότι το δίκαιο είναι παντού και πάντοτε το ίδιο πράγμα: είναι το συμφέρον του ισχυρότερου».⁶ Την άποψη αυτή, πολλά χρόνια πριν, την υποστηρίζει και ο Θουκυδίδης (460 - περ. 399) στο έργο του για τον Πελοποννησιακό Πόλεμο με τον περίφημο φανταστικό διάλογο των Αθηναίων με τους Μηλίους.⁷

Το σίγουρο είναι ότι ο άνθρωπος αποφάσισε από τα πολύ αρχαία χρόνια να ζήσει κατά ομάδες και να εγκαταλείψει την μοναχική ζωή. Ο Αριστοτέλης (384 - 322) τον θέλει «ον κοινωνικό» και μαζί του θα συμφωνήσει τόσο ο Friedrich Nietzsche (1844 – 1900) όσο και ο René Descartes (1596 – 1650). Το ερώτημα όμως που προβάλλει είναι το πώς προήλθε αυτή η κοινωνικότητα.

Κατά τον Tomas Hobbes προέρχεται από το αίσθημα της αυτοσυντήρησης. Στο έργο του *Leviathan* που γράφτηκε το 1651 θεωρεί ότι ο άνθρωπος επιδιώκει την εκπλήρωση των επιθυμιών του και ως εκ τούτου είναι φυσικό να έρθει σε σύγκρουση με

Tomas Hobbes

⁴ ο. π. σ. 10

⁵ Μπουσούτας – Θανάσουλας Γ. *Σοφιστές – Οι παρεξηγημένοι φιλόσοφοι της αρχαίας Ελλάδας*, Αθήνα, Ιδεότοπος, 2011, σ 13

⁶ Πλάτων, *Πολιτεία*, 338c-339a

⁷ Κάλφας Β. *Πλάτων*, Απομαγνητοφωνήσεις διαδικτυακών παραδόσεων, Mathesis, 2018

τους άλλους ανθρώπους στην ονομαζόμενη «Φυσική κατάσταση» όπου κυριαρχεί η ανομία. Κατανοώντας όμως ότι αυτή η κατάσταση δεν μπορεί να συνεχιστεί επ' άπειρον, λόγω της κυριαρχίας του φόβου, μεταβιβάζει σε ένα άνθρωπο εξουσίες με την μορφή ενός Συμβολαίου. Έτσι προέρχεται η πολιτική κοινωνία κατά τον φιλόσοφο, που την θεωρεί ως ένα σύνολο ανθρώπων που έχουν εκχωρήσει την εξουσία στον *Ηγεμόνα* ο οποίος είναι μια μη αμφισβητήσιμη Αρχή η οποία δεν στηρίζεται μόνο στην ηθική δέσμευση αλλά και στην εξουσία που του έχει παραχωρηθεί.⁸

John Locke

Ανάλογη είναι και η άποψη του άλλου μεγάλου άγγλου διανοητή της εποχής, του John Locke (1632 – 1704) με την διαφορά ότι αυτός δεν θεωρεί τον φόβο αλλά την διαπίστωση ότι η ισότητα που υπάρχει στην *Φυσική κατάσταση* δεν μπορεί να έχει διάρκεια. Επηρεασμένος τόσο από τον Αριστοτέλη όσο και από τους Σοφιστές θεωρεί τους ανθρώπους έλλογα όντα και τον Νόμο που διοικεί την Ανθρωπότητα φυσικό, επειδή οι εντολές του είναι ίδιες για όλους τους ανθρώπους.

Σε αντίθεση όμως με τον Hobbes θεωρεί ότι η ισότητα όλων των ανθρώπων που υπήρχε στην *Φυσική κατάσταση* δεν είναι δυνατόν να υπάρχει στην οργανωμένη κοινωνία διότι σε αυτή κυριαρχεί η πλεονεξία που εκφράζεται με την συσσώρευση πλούτου.⁹ Για αυτόν στο πλαίσιο της κοινωνίας εντάσσεται και η θέσπιση νόμων με την ύπαρξη ποινών για τους παραβάτες.¹⁰

Ο τρίτος φιλόσοφος με τον οποίο θα ασχοληθούμε είναι ο Γάλλος Charles-Louis de Secondat, γνωστός ως κόμης του Montesquieu (1689 – 1755). Σε αντίθεση με τους δύο προηγούμενους, που ήταν αστικής καταγωγής, αυτός ήταν αριστοκράτης και οι απόψεις του είναι αντίθετες με αυτές των δύο προηγούμενων. Για αυτόν οι συγκρούσεις είναι στοιχείο της πολιτικής κοινωνίας και ο άνθρωπος στην *Φυσική κατάσταση* βρίσκονταν σε κατάσταση ειρήνης επειδή ήταν φοβισμένος και αδύναμος.

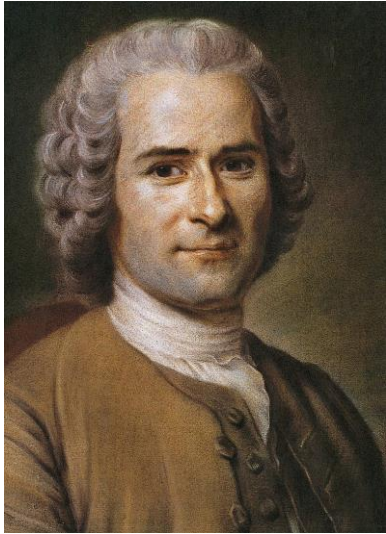
Montesquieu

⁸ Παπαγιάννης Λ. ο. π. σ. 15

⁹ ο. π. σ. 14-15

¹⁰ ο. π. σ. 16-19

Αισθανόμενος την ανάγκη να απαλλαγεί από τον φόβο δημιούργησε τις κοινωνίες όπου συνειδητοποίησε ότι μπορεί πλέον να αδικεί, με αποτέλεσμα να δημιουργηθεί η ανισότητα και οι συγκρούσεις. Για την διευθέτηση των συγκρούσεων υπήρξε η ανάγκη θέσπισης των Νόμων. Οι Νόμοι δεν μπορεί να είναι ίδιοι σε όλες τις κοινωνίες αλλά

J J Rousseau

εξαρτώνται, κατά την γνώμη του, από το κλίμα.¹¹

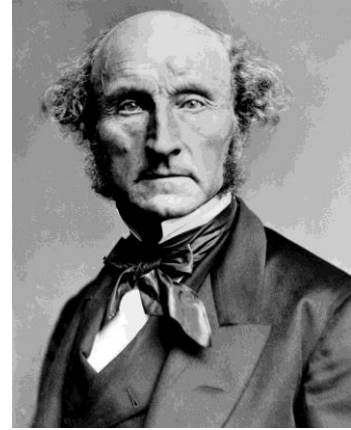
Ένας άλλος πολιτικός διανοητής, που θεωρείται η αιχμή του Διαφωτισμού, είναι ο Jean-Jacques Rousseau (1712 - 1778). Για αυτόν ο άνθρωπος χάνει την ελευθερία που βίωνε στην Φυσική κατάσταση με την απόκτηση της ατομικής ιδιοκτησίας, διότι επιδιώκει πλέον την κατοχύρωσή της και μοιραία την ανισότητα έχοντας ως συνέπεια την αλλοτριώσή του μέσα στην κοινωνία και τον διαχωρισμός της σε τάξεις. Οι σχεδόν τέλειες συνθήκες που βιώνει ο άνθρωπος στην Φυσική κατάσταση αλλοτριώνονται από την αλληλοεξάρτηση και την κατανομή της εργασίας που αυτή επιβάλλει. Η αλληλοεξάρτηση δημιουργεί σχέσεις όπως αυτή του Κυρίου και του Δούλου, του Πλούσιου και του Φτωχού και κατά συνέπεια την ανάγκη ύπαρξης ενός «Κοινωνικού Συμβολαίου» το οποίο κάθε μέλος της κοινότητας δέχεται έχοντας ταυτόχρονα το δικαίωμα να μην δεσμεύεται από αυτό.

Ένας πολιτικός φιλόσοφος που δεν ασχολήθηκε με το πώς και το γιατί δημιουργήθηκαν οι κοινωνίες, αλλά έπαιξε σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη της θεωρίας του ωφελιμισμού και των ατομικών δικαιωμάτων ήταν ο Άγγλος John Stuart Mill (1806 – 1873). Στην θεωρία του συνδύασε τον ωφελιμισμό με την πολιτική οικονομία και τις δημοκρατικές θεωρίες με την Νομική. Για αυτόν η ηθική σχετίζεται με την ελευθερία και η κρατική – συλλογική παρέμβαση πρέπει περιορίζεται αποκλειστικά στην υπεράσπιση αυτής της ελευθερίας, ακόμη και αν με αυτό τον τρόπο κινδυνεύει το καλό του κάθε ανθρώπου. Θεωρεί ότι η οργάνωση της κοινωνίας είναι μια συμφωνία ανάμεσα σε ανθρώπους που ζουν σε κατάσταση ανομίας. Πιστεύει ότι το κράτος πρέπει να παρεμβαίνει ώστε

¹¹ ο. π. σ. 21

να βελτιώνεται η ζωή των πολιτών με την επιβολή φόρων προτείνοντας ένα πολιτικό σύστημα που σήμερα θα το λέγαμε 'σοσιαλιστικό'¹².

Θα ολοκληρώσουμε την παρουσίαση των φιλοσοφικών απόψεων σχετικά με την προέλευση της κοινωνίας και των Νόμων με την σκέψη του Georg Wilhelm Freidrich Hegel αν και οι πολιτικές απόψεις του εκφράζονται μέσα από την φιλοσοφική του σκέψη. Για αυτόν το πνεύμα

S J Mill

αποτελεί τη βάση του Δικαίου που με την σειρά του πηγάζει από την βούληση η οποία πρέπει να είναι ελεύθερη από εξωτερικούς καταναγκασμούς. Στο έργο του το κράτος εκφράζει το γενικό και όχι το ατομικό συμφέρον και αποτελεί την υπέρβαση της διαλυμένης αστικής κοινωνίας. Η πολιτική και η ηθική είναι έννοιες άρρηκτα συνδεδεμένες, ενώ ο άνθρωπος είναι φύσει κοινωνικός. Ο άνθρωπος έχει την επιθυμία να ζει σε ομάδες, αλλά η Φύση περιορίζει την ελευθερία του, παρέχοντάς του περιορισμένη Βούληση.¹³

Με βάση τα φιλολογικά κείμενα μπορούμε να πούμε ότι είναι πολύ δύσκολο να διαχωρίσουμε τους Νόμους από την επίσημη θρησκεία και τις

Hegel

προσταγές της, τόσο στην αρχαϊκή όσο και στην κλασική εποχή. Την ίδια βεβαιότητα έχουμε και για την σχέση Νόμων και θρησκευτικών εντολών κατά την περίοδο της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Το βυζαντινό δίκαιο ήταν μια μη επιτυχημένη προσπάθεια να θεσπιστεί ένας κώδικας ηθικής.¹⁴

Οι φιλοσοφικές προτάσεις που μόλις εξετάσαμε μας δείχνουν ότι ο άνθρωπος πέρασε για κάποιο λόγο από την ατομική – φυσική κατάσταση στην οργανωμένη κοινωνία. Η συνύπαρξη με άλλους ανθρώπους επέβαλε την θέσπιση ενός κανόνα συμπεριφοράς που αναγκαστικά θα στηρίζονταν σε πρώτη φάση σε ένα δίκαιο που προέρχονταν από αυτόν που ήταν κυρίαρχος στην συνείδησή του, τον Θεό ή τον αντιπρόσωπό του.

¹² ο. π. σ. 29-30

¹³ ο. π. σ. 31-32

¹⁴ ο. π. σ. 61

Άρα η βάση του συμβολαίου αυτού προέρχονταν από αυτό που θα ονομάζαμε σήμερα θρησκευτικό ηθικό πρότυπο και το οποίο βασιζόταν σε κανόνες που είχαν θεϊκή, ότι και να σημαίνει αυτό, προέλευση. Σε αυτή την περίπτωση το *Νόμιμο* ήταν και *Ηθικό* και το *Ηθικό* είναι και *Νόμιμο* διότι το ένα ήταν αντανάκλαση του άλλου.

Με την εξέλιξη της κοινωνίας και την δημιουργία νέων δομών σε αυτή, υπήρξε ανάγκη να δημιουργηθούν κανόνες – νόμοι οι οποίοι αφορούσαν πτυχές της που δεν ήταν δυνατόν να είχαν προβλεφθεί προηγουμένως. Οι νέοι αυτοί κανόνες σε συνδυασμό με την ανάμιξη και συνύπαρξη πληθυσμών με διαφορετική κουλτούρα, έθιμα και ήθη ήταν δυνατόν στις περισσότερες των περιπτώσεων να έρχονταν σε σύγκρουση με τους υπάρχοντες κανόνες που ήταν αποδεκτοί από ένα μέρος της κοινότητας. Εκεί άρχισε να δημιουργείται το πρόβλημα.

Οι Νόμοι πλέον είναι κανόνες συνύπαρξης που αφορούν την συμβίωση ατόμων που έχουν διαφορετικές συμπεριφορές, διαφορετικά ήθη και έθιμα και κατά συνέπεια σκοπός τους είναι η αποφυγή καταστάσεων σύγκρουσης μεταξύ των διαφόρων ομάδων του πληθυσμού. Για να πετύχουν όμως τον στόχο αυτό πρέπει να γίνονται αποδεκτοί από όλους χωρίς διακρίσεις. Σε αυτή την περίπτωση **το Νόμιμο είναι και Ηθικό** ενώ η έννοια του Ηθικού ως κάτι διαφορετικό από το Νόμιμο δεν υφίσταται.

Οι σύγχρονες αστικές δημοκρατίες στηρίζονται σε αυτή ακριβώς την αντίληψη. Οι Νόμοι είναι προϊόντα κοινής αποδοχής από τα μέλη της κοινότητας ή του κράτους και θεσπίζονται με συγκεκριμένες διαδικασίες στις οποίες εφαρμόζεται η αρχή της πλειοψηφίας. Στους Νόμους αυτούς οφείλουν υπακοή όλοι οι πολίτες και δεν μπορεί να υπάρξει επίκληση ενός άλλου δικαίου το οποίο να έχει μεγαλύτερη ισχύ από αυτούς. Υπάρχει όμως η δυνατότητα αλλαγής ενός νόμου όταν η πλειοψηφία των πολιτών διαπιστώσει ότι αυτός δεν είναι χρηστικός, ωφέλιμος και αποδεκτός από αυτή.

Στην σημερινή αστική κοινωνία η επίκληση ενός ηθικού κανόνα για την μη αποδοχή ή καταπάτηση ενός νόμου από κάποιον πολίτη ισοδυναμεί με μια προσπάθεια διάλυσης της πολιτείας, διότι τότε δίνει το δικαίωμα σε κάθε πολίτη να επικαλείται κάποιο 'άγραφο' νόμο και να παρακάμπτει τις διατάξεις ενός θεσπισμένου δικαίου.

Και για να επανέλθουμε στην αρχική μας αναφορά στον μύθο της Αντιγόνης, με βάση τα σύγχρονα αστικά δεδομένα, ορθά έπραξε ο Κρέοντας και τιμώρησε την παραβάτηδα του Νόμου Αντιγόνη και κακώς οι Θεοί τιμώρησαν τον Κρέοντα που επέβαλε τον Νόμο ακόμη και αν αυτός παραβίαζε κάποιον αντίστοιχο άγραφο.

Τι συμβαίνει όμως στις νέες μορφές κοινωνίας που εμφανίζονται σήμερα, τις πολυπολιτισμικές, όπου συμβιώνουν άτομα από διαφορετικές εθνότητες και θρησκείες στον ίδιο γεωγραφικό χώρο; Κατά την γνώμη του ομιλούντα δεν τίθεται ζήτημα. Ο Νόμος έχει εφαρμογή σε όλη την επικράτεια του κράτους και το έθιμο – άγραφος ή γραπτός κανόνας μιας κοινότητας - αποκλειστικά στις μεταξύ σχέσεις των μελών της και μόνο αν αυτό είναι αποδεκτό από κάθε μέλος της με την θέλησή του. Σε καμία περίπτωση όμως δεν μπορεί να παραβιάζει βασικά στοιχεία του κυρίαρχου νομικού δικαίου. Διαφορετικά και σε αυτή την περίπτωση ο Νόμος κυριαρχεί.

Η διαφορετικότητα της μειονότητας είναι αποδεκτή και πρέπει να λαμβάνεται υπ' όψη στην διατύπωση μιας νομοθετικής διάταξης. Σε καμία όμως περίπτωση δεν θα πρέπει αυτή να είναι ο καθοριστικός παράγοντας στην επιβολή μιας άποψης διαφορετικής από αυτή της πλειοψηφίας ούτε να επιβάλλεται βιαία στα μέλη της μειονότητας.

Βιβλιογραφία.

- Ελεθευθερουδάκης *Εγκυκλοπαιδικό Λεξικό*, τόμος 9^{ος}.
- Κάλφας Β. *Πλάτων, Απομαγνητοφωνήσεις διαδικτυακών παραδόσεων*, Mathesis, 2018.
- Μπουσούτας – Θανάσουλας Γ. *Σοφιστές – Οι παρεξηγημένοι φιλόσοφοι της αρχαίας Ελλάδας*, Αθήνα, Ιδεότοπος, 2011.
- Παπαγιάννης Λάμπρος, *Νόμος, Δίκαιο και Ηθική*, Διπλωματική εργασία, Θεσσαλονίκη, 2008.
- Πλάτων, *Πολιτεία*
- Σοφοκλής. *Αντιγόνη*, μτφ Κώστας Τοπούζης, Αθήνα, Επικαιρότητα, 1997.